

Osmanlı Dönemi Erzincan Şehri'nin Haremeyn'e Katkıları

Nihat Fırat

0000-0003-4244-0795

nihat.firat@erzincan.edu.tr

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, Erzincan, Türkiye
ror.org/02h1e8605

Öz

İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren sevilen şeylerden infak etmeye yönelik teşvikler, vakıf müessesesinin yerleşmesine ve toplumun çeşitli ihtiyaçlarının bu yolla karşılanmasına zemin hazırlamıştır. Vakıf kurumu bütün İslâm devletlerinde görülmekle birlikte, Osmanlı döneminde hayatın hemen her alanına nüfuz etmiş; cami, medrese, kütüphane, hamam ve imaretten, fakir çocuklara oyuncak alınmasına ve evlenecek kızlara çeyiz yardımı yapılmasına kadar geniş bir yelpazede hizmet vermiştir. Osmanlılar, yalnız kendi coğrafyaları için değil, Hz. Peygamber'e ve Haremeyn'e duyulan sevgi ve hürmet sebebiyle henüz bu topraklar Osmanlı idaresine girmeden dahi Mekke ve Medine'nin ihtiyaçlarına yönelik vakıflar tesis etmişlerdir. 1517'de Haremeyn'in Osmanlı idaresine katılmasıyla bu vakıfların sayısı ve kapsamı artmış; elde edilen gelirler surre alayları vasıtasıyla düzenli olarak mukaddes beldelere gönderilmiştir. Bu çalışmada, söz konusu geleneğin taşradaki bir yansıması olarak Erzincan'dan Haremeyn'e yönelen yardımlar, arşiv kayıtları ve literatür ışığında incelenmektedir. Erzincan'ın Osmanlı idaresine katılmasının ardından (1514) kısa süre içinde Medine-i Münevvere için hamam, dükkan, ev ve zirai arazilerin vakfedildiği; ayrıca bazı zürrî vakıflarda nesil kesilmesi hâlinde gelirlerin Medine'ye tahsisinin şart koşulduğu tespit edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri, Erzincan'daki Haremeyn evkâfi gelirlerinin, Amasya'nın kuzeybatısında yer alan Gelingiras (Karşıyaka) merkezinde toplandığını ve buradan toplu şekilde İstanbul'a sevk edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte Erzincan, Erzurum, Tokat ve Sivas gibi merkezlerin de aynı sisteme dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Erzincan'ın Haremeyn'e yaptığı katkılardan biri olan Haremeyn İkramiyesi, 19. yüzyılda maliye düzenlemeleriyle memur maaşlarından yapılan kesintilerle finanse edilmiştir. Arşiv belgelerinin yanı sıra, kentin Haremeyn'e katkılarına işaret eden ve Medine-i Münevvere'ye "vakıf şehir" olduğu yönündeki söylemi dile getiren bazı eserler de mevcuttur. Ancak bu aktarımlar, yeterli atıf ve belge desteğinden yoksun oldukları için bilimsel kesinlik taşımamaktadır. Bununla birlikte söz konusu rivayetler, Erzincan'ın toplumsal hafızasında meselenin hâlâ canlı olduğunu ve yöre halkınca önemsendiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

İslâm Tarihi; Osmanlı Devleti; Erzincan; Haremeyn Vakıfları; Gelingiras

Öne Çıkanlar

- Bu çalışma, Osmanlı döneminde Erzincan'ın Haremeyn'e yönelik katkılarını arşiv belgeleri, vakıf kayıtları ve ilgili literatürden yararlanarak incelemektedir.
- Osmanlı Devleti zamanında Erzincan'dan Medine'ye hamam, dükkan, ev ve zirai alanlar vakfedildiği tespit edilmiştir.
- Haremeyn vakıf gelirlerinin Gelingiras üzerinden toplanarak İstanbul'a gönderildiği gözlemlenmiştir.
- 19. yüzyılda yürürlüğe konulan Haremeyn İkramesi'nin Erzincan'dan düzenli olarak tahsil edildiği belirlenmiştir.
- "Erzincan'ın Medine vakfı olması" ifadesi belgelerle doğrulanamasa da bu söylemin şehir hafızasında güçlü biçimde yaşadığı görülmüştür.

Atıf Bilgisi

Fırat, Nihat. "Osmanlı Dönemi Erzincan Şehri'nin Haremeyn'e Katkıları". *Tetkik* 9 (Mart 2026), 287-308. <https://doi.org/10.55709/tetkik.1810561>

Makale Bilgileri

<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışma için etik beyan gerekmemektedir.
<i>Etik Kurul İzni</i>	Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.
<i>Gönderilme Tarihi</i>	25 Ekim 2025
<i>Kabul Tarihi</i>	3 Mart 2026
<i>Yayın Tarihi</i>	31 Mart 2026
<i>Hakem Sayısı</i>	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı - intihal.net
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
<i>Finansman</i>	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
<i>Etik Bildirim</i>	tetkik@okuokut.org
<i>S. Kalkınma Amaçları</i>	-
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0

The City of Erzincan's Contributions to the Haramayn in the Ottoman Period

Nihat Fırat

0000-0003-4244-0795

nihat.firat@erzincan.edu.tr

Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Erzincan, Türkiye
ror.org/02h1e8605

Abstract

Since the early period of Islam, believers have been encouraged to donate the things they love. These teachings established the foundation for the waqf (religious endowment) institution, facilitating the fulfillment of diverse social needs through charitable contributions. Although the waqf system is present in nearly all Islamic states, it became thoroughly integrated into every aspect of society during the Ottoman period. The waqf institutions supported mosques, madrasas, libraries, baths, and public soup kitchens. Furthermore, these institutions also provided toys for underprivileged children, dowries for young women, and care for the elderly. The Ottomans did not limit the establishment of awqāf to their own territories. Motivated by love and reverence for the Prophet Muhammad and the Holy Cities (Haramayn), they founded endowments to meet the needs of Mecca and Medina even before these regions came under Ottoman control. Following the incorporation of the Haramayn into the Ottoman administration in 1517, both the number and scope of these endowments expanded significantly, and the revenues were regularly delivered to the holiest cities through the Surre Alayı (Ottoman hajj caravan). This study examines the charitable contributions sent from Erzincan to the Haramayn as a provincial reflection of this long-standing tradition. This analysis utilizes archival documents and relevant literature. Following Erzincan's incorporation into the Ottoman Empire in 1514, several waqfs were established for the benefit of Medina, including a bath, a shop, houses, and agricultural lands. Archival evidence further indicates that some family endowments (zürrî waqfs) contained a condition that, in the absence of descendants, their income should be allocated to Medina as an expression of devotion to the Prophet. Ottoman Archives documents of Türkiye indicate that the revenues from the Haremeyn endowments (evkâf) in Erzincan were collected at the Gelingiras (Karşıyaka) center, northwest of Amasya, then transferred in bulk to Istanbul, along with contributions from Erzurum, Tokat, and Sivas. Another notable form of Erzincan's support was the Haramayn İkramiyesi (Charitable Allowance), financed in the nineteenth century through salary deductions from government officials. In addition to archival records, several written sources describe Erzincan as a "waqf city" dedicated to Medina. Although these accounts lack firm documentary evidence, they demonstrate that the memory of this charitable tradition remains vivid in Erzincan's collective consciousness and continues to be valued by its people.

Keywords

History of Islam; Ottoman Empire; Erzincan; Haramayn endowments; Gelingiras

Highlights

- This study examines Erzincan's contributions to the Haramayn during the Ottoman period by using archival documents, waqf records, and related literature.
- It has been identified that public baths, shops, houses, and agricultural lands were endowed from Erzincan to Medina during the Ottoman era.
- It has been determined that the revenues of the Haramayn endowments were collected through Gelingiras and transferred to Istanbul.
- It has been found that the Haramayn Allowance (Haremeyn İkramiyesi) introduced in the nineteenth century was regularly collected from Erzincan.
- Although the phrase "Erzincan as a Waqf City of Medina" cannot be verified by documents, it evidently remains strong in the city's collective memory.

Citation

Fırat, Nihat. "The City of Erzincan's Contributions to the Haramayn in the Ottoman Period". *Tetkik* 9 (March 2026), 287-308. <https://doi.org/10.55709/tetkik.1810561>

Article Information

<i>Ethical Statement</i>	Ethical statement is not required for this study.
<i>Ethics committee</i>	Ethical committee approval is not required for this study.
<i>Date of submission</i>	25 October 2025
<i>Date of acceptance</i>	3 March 2026
<i>Date of publication</i>	31 March 2026
<i>Reviewers</i>	Two Internal - Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - intihal.net
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>Complaints</i>	tetkik@okuokut.org
<i>S. Development Goals</i>	-
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren Hz. Peygamber ve imkânı olan pek çok sahâbe, sevdikleri şeylerden infak ederek Allah'ın rızasını kazanmaya çalışmış ve bu maksatla vakıflar tesis etmişlerdir.¹ Maddi bir karşılık beklemeden insanlara faydalı olmanın pek çok ayet ve hadisle teşvik edilmesi, sonrasında vakıf müessesesinin kökleşmesine, vakıf kurmanın gelenek haline gelmesine ve toplumdaki ihtiyaçların bu vesileyle giderilmesine vesile olmuştur.

Vakıf müesseseleri genel olarak bütün İslâm devletlerinde bulunmaktadır. Fakat bu kurumların daha çok Osmanlı Devleti zamanında kendini göstererek hayatın her alanında yer aldığını söylemek mümkündür. Bu dönem vakıflar için kullanılan; “Bir kişi vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallarından yer ve içer, vakıf kitaplarından okur, bir vakıf mektebinde hocalık yapar, maaşını vakıf idaresinden alır ve öldüğü zaman vakıf bir tabuta konulup, vakıf bir mezarlığa gömülürdü”² ifadesi tam anlamıyla karşılık bulmaktadır. Osmanlı Devleti devrinde temel ihtiyaçlar olarak değerlendirilebilecek; cami, tekke, medrese, kütüphane, kışla, tophane, çarşı, dükkan, hastane, imaret, kervansaray, hamam, çeşme, su yolları ve spor alanlarıyla ilgili vakıflar bulunduğu gibi bunlar dışında fakir çocuklara oyuncak alınması, evlenecek kızlara çeyiz yardımı, mürekkep yardımı, yerdeki tükürüklerin kapatılması, yaşlı bakımı, kuşlara yem tedariki, kölelerin evlendirilmesi vb. pek çok alanda vakıflar kurulmuştur.³

Osmanlı yalnızca kendi topraklarına hizmet eden vakıflar kurmakla yetinmemiş; Hz. Peygamber'e duyulan sevgi ve Haremeyn⁴ bölgesine gösterilen hürmet sebebiyle henüz bu topraklar Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce de buraların ihtiyaçları için vakıflar tesis etmiştir. 1517'de Haremeyn'in Osmanlı idaresine dâhil olmasıyla birlikte bu amaçla kurulan vakıflar önemli ölçüde artmış, elde edilen gelirler surre alayları aracılığıyla kutsal beldelere ulaştırılmıştır. Bu çerçevede makalede ele alınan Erzincan-Haremeyn ilişkisi, Erzincan'ın Osmanlı idaresine geçtiği 1514'den 20. yüzyılın başlarına kadar uzanan dönemle sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda hazırladığımız çalışmada, Erzincan'dan Haremeyn'e yapılan yardımlar araştırılmıştır.

Osmanlı devri Erzincan üzerine yapılan birçok kitap, tez ve makale çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalarda konumuza benzer olarak; Osmanlı devri Erzincan vakfiyelerinin yayınlanması,⁵ berat ve hurufât defterlerinde zikredilen atama kayıtları ışığında vakıf camiler, hamamlar, medreseler vb. yerlerin tespiti,⁶ Şer'iyye kayıtlarında

¹ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012), 42/476.

² Ahmet Esat Arsebük, *Medeni Hukuk, Başlangıç ve Şahsın Hukuku I* (İstanbul: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1938), 298; Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları X/1* (Aralık 2008), 161.

³ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1999), 294-295.

⁴ Haremeyn “iki harem” anlamına gelmektedir. İki haremden maksat Mekke ve Medine şehirleridir. Şit Tufan Buzpınar - Mustafa Sabri Küçükbaş, “Haremeyn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997), 16/153.

⁵ Erol Kaya, *Osmanlı Devri Erzincan Vakfiyeleri* (Erzincan: Erzincan Üniversitesi Yayınları, 2017); Enver Şahin, *Evkaf Berat Fonu Örneğinde Erzincan Vakıfları* (Erzincan: Terzibaba Derneği Yayınları, 2021).

⁶ Funda Naldan, *Hurufat Defterlerine Göre Erzincan Merkez Kazası ve Köylerindeki Vakıf Eserler* (Erzincan: Gece Kitaplığı, 2020); Ümit Kılıç - Abdulkadir Gül, “Osmanlı Devri Erzincan Vakıflarına Genel Bir Bakış”, *History Studies (International Journal of History Academic Journal)* 3/1 (2011), 165-182; Yasin Taş, “Erzincan Vakfiyeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar -II*, ed. Hasan Selim Kiroğlu (Ankara:

geçen vakıf davaları vb.⁷ incelenmiştir. Bu çalışmalarda Erzincan'da vakıf olarak bulunan cami, medrese, hamam, mescid, zaviye, çeşme gibi yapılar tespit edilmekte ve genel bir vakıf envanteri sunulmaktadır. Ancak bu araştırmalar, Erzincan'ın Haremeyn'e yönelik doğrudan katkılarını, özellikle Medine-i Münevvere'ye tahsis edilen vakıf mallarını ve Haremeyn İkramiyesi uygulamasını ele almamaktadır.

Çalışmanın amacı, Osmanlı döneminde Erzincan'dan (16. yüzyıl başlarından 20. yüzyıl başlarına kadar) mukaddes beldelere yönelen vakıf tahsisleri ve Haremeyn İkramiyeleri aracılığıyla gerçekleşen mali ve manevi yardımların mahiyetini ortaya koymak, bu katkıların sürekliliğini arşiv belgeleriyle belgelemektir. Makale şu temel sorulara cevap aramaktadır: Osmanlı devrinde Erzincan'da hangi vakıflar gelirlerini doğrudan Haremeyn'e, özellikle de Medine-i Münevvere'ye tahsis etmiştir? Bu vakıflardan elde edilen gelirler hangi idari ve mali mekanizmalar (surre, Haremeyn İkramiyesi vb.) üzerinden kutsal beldelere ulaştırılmıştır? Bu yönüyle araştırma, Erzincan'ın Osmanlı vakıf sistemi içindeki yerini belirlemede ve Haremeyn'e bağlı vakıfların yerel düzeyde nasıl işlediğini göstermektedir.

Çalışmada tarihsel analiz yöntemi benimsenmiş; Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri, Evkaf defterleri, muhasebe kayıtları ve dönemin vakfiyeleri başlıca kaynak olarak kullanılmıştır. Bu çerçevede vakfiyelerinde Haremeyn'e tahsis edildiği belirtilen vakıf türleri inceleme kapsamına alınmış; yalnızca yerel ihtiyaçlara tahsis edilen yahut Haremeyn bağlantısı arşiv belgeleriyle tespit edilemeyen vakıflar kapsam dışında bırakılmıştır. Ayrıca konuya dair ikincil literatür (tez, makale ve monografiler) incelenerek mevcut çalışmalarla karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır. Mevcut literatürün genellikle Erzincan'daki vakıf yapılarını envanter düzeyinde ele aldığı, buna karşılık Haremeyn bağlantılı vakıfların mali-idari yönünü ayrıntılı olarak incelemediği görülmüştür. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurarak hem arşiv hem literatür verilerini bütünleştirmeyi hedeflemektedir.

Araştırmanın alana katkısı, Erzincan'da Medine-i Münevvere'ye tahsis edilen hamam, dükkan, hane ve zirai araziler gibi somut vakıf unsurlarının ortaya çıkarılması ve buralardan elde edilen gelirlerin hangi yollarla Haremeyn'e ulaştırıldığının açıklığa kavuşturulmasıyla ortaya konulmaktadır. Ayrıca "Medine vakfı" anlayışının tarihsel ve toplumsal hafızadaki yansımaları birlikte ele alınarak konuya özgün bir perspektif kazandırılmaktadır.

1. Osmanlı Devleti'nde Surre, Haremeyn Vakıf ve İkramiyeleri

Surre kelime olarak "para kesesi, para çıkını" anlamına gelmektedir.⁸ Terim olarak ise Osmanlı Devletinin hac zamanında dağıtılmak üzere, İstanbul'dan törenle Haremeyn'e (Mekke ve Medine) gönderdiği para, altın ve hediyelere denilmektedir.⁹

Haremeyn'e hediye gönderme geleneği ilk olarak Abbâsî Devleti döneminde Halife Mehdi-Billâh (775-785) zamanında ortaya çıkmış, Muktedir-Billâh (908-932) devrinde ise her

Gece Kitaplığı, 2020); Yasin Taş, "Hurufat Defterlerine Göre Erzincan Kazasında Vakıf Hizmetleri" (Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu, Erzincan: Erzincan Valiliği, 2019), 1327-1346.

⁷ Malik Talan, *Erzincan Şer'iyecilerinde Vakıflar* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020); Rifat Günalan, "Selçuklu'dan Günümüze Erzincan Vakıfları", *Erzincan Tarihi* (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, 2020).

⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2006), 965; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993), III/280.

⁹ Şit Tufan Buzpınar, "Surre", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009), 36/567; Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 24; Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Terimleri Sözlüğü*, III/280.

yıl gönderilmesi adet haline getirilmiştir. Sonrasında gelen Fâtîmîler, Eyyûbîler ve Memlûkler dönemlerinde ise bu adet devam ettirilmiştir.¹⁰

Osmanlı Devleti'nde Yıldırım Bayezid'le (1389-1402) başlayan surre gönderme faaliyeti, II. Bayezid döneminde (1481-1512) her yıl gönderilmeye çalışılmış, Yavuz Sultan Selim devrinde (1512-1520) Haremeyn topraklarının Osmanlı idaresine geçmesiyle gönderilen miktar önemli oranda artırılmıştır.¹¹ Evvelinde katır ve develerle kara yoluyla gönderilen surre alayı, 1864 senesinden itibaren denizden vapurla, Hicaz Demiryolu'nun yapılması üzerine ise demiryoluyla gönderilmiştir.¹² Surre alayları, 19. yy. başında Haremeyn'in Vehhâbî yönetiminde kaldığı yıllar hariç 1915 yılına kadar düzenli bir şekilde gönderilmiştir. 1916 yılına ait surre, Şerîf Hüseyin'in isyanı sebebiyle Medine'de kalmış ve Mekke'ye ulaştırılamamıştır. 1917 ve 1918 yıllarına ait surre ise ancak Şam'a kadar gidebilmiştir.¹³

Haremeyn'e duyulan muhabbetten dolayı buraya yapılan yardımlar Osmanlı idaresi öncesine dayanmaktadır. Yapılacak yardımların düzenli bir şekilde devam etmesi için vakıf tahsis eden ilk Osmanlı sultanı Çelebi Mehmed (1413-1421),¹⁴ ilk devlet görevlisi ise Hacı İvaz Paşa (ö. 1428)'dir.¹⁵ Haremeyn için vakıflar kurma hususuna başta Sultan II. Murad (1421-1444, 1446-1451) olmak üzere Osmanlı sultanları büyük önem vermiş, Haremeyn'in Osmanlı topraklarına katılması neticesinde Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemlerinde bu maksatla kurulan vakıflar önemli ölçüde artırılmıştır. Osmanlı sultanlarının neredeyse tamamı Haremeyn için vakıflar kurmuşlardır.¹⁶

Haremeyn'e tahsisli vakıf kurma geleneği sadece sultanlarla sınırlı kalmamış, başta vezirler, paşalar, ağalar, valide sultanlar, hanım sultanlar, beyler ve toplumun diğer kesimlerinden (imam, çavuş, baştabib, mimar vb.) imkânı olanlar tarafından bu maksatla pek çok vakıf tesis edilmiştir.¹⁷ Önceleri bu vakıfların idaresini Bâbüssaâde ağaları üstlenirken, zamanla vakıfların sayısının artmasıyla buraların yönetimi için 1586'da Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti adıyla müstakil bir idare kurulmuştur.¹⁸

Osmanlı Devleti zamanında Hz. Peygamber ve Haremeyn'e duyulan muhabbet ve hürmet neticesinde sadece bölgeye hediye ve yardımlar gönderilmekle yetinilmemiş, çeşitli vesilelerle İstanbul'a gelen bölge halkı da misafir edilerek ağırlanmıştır. Bu kişilerin işlerini halletmeleri noktasında yardımcı olunmuş, dönüşlerinde ise kendilerine yol parası ve ikramiye verilmiştir. Bütün bu masraflar Maliye ve Evkâf Nezâretleri bütçelerinden ayrılan ödenekle karşılanmıştır. Fakat zamanla ödeneklerin yetmemesi üzerine 1846 senesinde bir nizamnâme yapılarak bu harcamaların temini için memur maaşlarından kesinti yapılmıştır.

¹⁰ Buzpınar, "Surre", 36/567; Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, 25-26.

¹¹ Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, 32-43; Buzpınar, "Surre", 36/568; Buzpınar - Küçükaşçı, "Haremeyn", 16/154.

¹² Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Terimleri Sözlüğü*, III/280.

¹³ Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, 108; Buzpınar, "Surre", 36/568.

¹⁴ Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihânnümâ*, ed. Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957), 2/551; Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. Yüzyıllar)* (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2011), 226.

¹⁵ Aşık Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman* (İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1332), 190; İsmail Uzunçarşılı, "Hacı İvaz Paşa'ya Dair", *Tarih Dergisi* 10/14 (İstanbul 1959), 46.

¹⁶ Buzpınar - Küçükaşçı, "Haremeyn", 16/153-154; Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, 226.

¹⁷ Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, 225-227.

¹⁸ Buzpınar - Küçükaşçı, "Haremeyn", 16/154.

Bu hususta evvela üst düzey vazifelerde görev alan memurlardan, aylık maaşı 50 lira ve üzerinde olanlardan Rumi yılın Mart ayında, senede bir defa olmak üzere maaşlarının onda biri kesilmiş, sonrasında bu miktarın yeterli gelmemesi üzerine 1853 yılından itibaren, aylık 25 liradan fazla alan her bir memurdan bu kesinti yapılmıştır.¹⁹

Haremeyn ikramiyeleri başlangıçta sadece İstanbul'a gelenlere tahsis edilmişken, 1859'dan itibaren İstanbul'a gelemeyen Haremeyn halkına da verilmeye başlanmıştır. Haremeyn ahalisine ayrılan miktar genellikle surre-i hümayûn vasıtasıyla gönderilmiştir. Bazı kaynaklarımızda 1908'de II. Meşrutiyetin ilanından sonra Haremeyn İkramesi'nin kaldırıldığı ifadesi bulunsa da 1916 yılına ait ikramiye kayıt belgesi bulunmaktadır.²⁰

2. Erzincan'ın Haremeyn-i Şerîfeyn'e Katkıları

Osmanlı Devleti devrinde Haremeyn'e yapılan hizmet ve katkıların bütçesi daha çok Haremeyn vakıfları ve Haremeyn ikramiyeleri vesilesiyle sağlanmıştır. Osmanlı arşivi incelendiğinde Erzincan şehrinin her iki cihette de Haremeyn'e katkı sağladığı görülmektedir.

2.1. Erzincan ve Haremeyn İkramesi

Yukarıda genel çerçevesi verilen *Haremeyn İkramesi* uygulaması, XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Erzincan'da da tatbik edilmiştir. Bu kapsamda; Maliye Nezâreti, çeşitli kurum (Sadâret-i Uzmâ, Maliye, Dâhiliye, Hâriciye, Maârif, Harbiye Dairesi vd.), vilâyet (Yemen, Basra, Bağdat, Halep, Suriye, Sivas, Konya, Erzurum vd.) ve sancaklardan (Erzincan, Bayburt, Niğde, Urfa, Malatya, Amasya, Trablusşam, Beyrut vd.) talep edilen ikramiye miktarlarını içeren mâlî defterler tanzim edilmiştir. Maliye Nezâreti tarafından düzenlenen; *Haremeyn-i Muhteremeyn ahâli-i kirâmı ikrâmiyeleri için Rûmî 1295 senesinde lâzım gelen öşr-i maâşâtın miktârını gösteren deftere* göre Erzincan'dan kesilmesi icab eden miktarın 1485 kuruş olduğu görülmektedir.²¹

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde, Erzincan Sancağından Haremeyn İkramesi kapsamında tahsil edilen miktarlara ait birçok makbuz evrakı bulunmaktadır. Tahsili yapılan ikramiyeye örnek olarak 1890 tarihli belge verilebilir.

“Erzurum Vilâyeti Behiyyesine

26 Muharrem 1308 - 30 Ağustos 1306 - (11 Eylül 1890)

Haremeyn-i Muhteremeyn ahâli-i kirâmı ikrâmiyesi olarak Erzincan mutasarrıflığından meb'ûs 30 Haziran sene 1306 tarihli tahrîrâtla gönderilen sekizyüz elli kuruş bi'l vurûd îrâdi kaydolunduğunda savb-ı vâlâlarına izbâr-ı muhâsebeden ifâde ve tanzîm ve i'tâ edilen makbûz senedi livâ-i mezbûr mutasarrıflığına gönderilmek üzere leffen firistâde kılınmağın icrâ-yı îcâbına himmet buyurulması bâbında.”²²

¹⁹ Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfi*, ed. Abdurrahman Şeref (İstanbul: Sabah Matbaası, 1328), 8/101-102; Nazif Öztürk, “Evkâf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nâzırların Hal Tercümelere (II)”, *Vakıflar Dergisi* 16 (1982), 36; Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, 249; Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke*, ed. Göker İnan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2018), 2/869.

²⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Terimleri Sözlüğü*, III/744; Yasin Odabaşı, *Osmanlı Devletinde Haremeyn İkramesi* (Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 74, 89; Öztürk, “Evkâf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nâzırların Hal Tercümelere (II)”, 36; Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, 249; Osmanlı Arşivi BOA, *Meclis-i Vâlâ Mazbataları* [MV.], No. 200, Gömlek No. 28.

²¹ Osmanlı Arşivi BOA, *Maliye Nezâreti Defterleri* [ML.MSF.d-], No. 18415, Gömlek No. 2.

²² Osmanlı Arşivi BOA, *Dâhiliye Nezâreti - Mektubî Kalemi* [DH.MKT], No. 1760, Gömlek No. 18/01.

1892 tarihinde Erzincan'dan tahsil edilen ikramiye tutarı ise 1700 kuruş olarak kayıt altına alınmaktadır.²³ Maliye Nezâreti, Haremeyn İkramesi'nin düzenli bir şekilde ödenmesi hususunda titiz davranmıştır. 1895 tarihli belgede o yılın makbuzu gönderilmiş, fakat bir önceki yılın ödemesinin yapılmadığı ifade edilerek onun da gönderilmesi talep edilmiştir.²⁴ Kimi zaman da Erzincan Sancağı Haremeyn ikramiyesini zamanında göndermediği için uyarılmıştır.²⁵

II. Abdülhamid Han döneminde ise Haremeyn ikramiyelerinin Hicaz Demiryolu Projesi bütçesine aktarıldığı görülmektedir. 1904 tarihli belgede Erzincan'dan Haremeyn İkramesi olarak gönderilecek miktarın Hicaz Demiryolları İdaresine gönderilmesi “... gönderilecek Haremeyn ikrâmîyelerinin Hamidiye Hicaz Demiryolu İdare-i Maliyesi nezâreti celîlesine tesyâr buyurulması mukteza idüğüne muhasebe ifadesiyle beyâna ibtidâr kıldı.” ifadesiyle talep edilmektedir.²⁶

Netice olarak Erzincan Sancağından gerek İstanbul'a gelen Haremeyn ahalisinin ihtiyaçlarını gidermek gerekse surre alayları vasıtasıyla Haremeyn halkına gönderilmek üzere “Haremeyn İkramesi” adı altında düzenli bir şekilde belirli bir miktar para gönderilmiştir. Arşiv kayıtlarında ödemelerde zaman zaman aksama olduğu görülse de bu durumda Erzincan, merkezi idarece uyarılarak bu bedeller talep edilmiştir.

Haremeyn İkramesi düzenlemesi Erzincan Sancağına has bir uygulama olmayıp Osmanlı Devleti'nin tamamına yöneliktir. Hatta bu uygulama ile sadece Müslüman memurlardan kesinti yapılmamış, aynı zamanda gayrimüslim memurların maaşlarından da aynı oranda tahsilat yapılmıştır.²⁷

Bütün bu kayıtlar, Erzincan'ın Haremeyn'e yönelik mali destek mekanizmalarında (ikramiye/surre) düzenli bir rol üstlendiğini göstermektedir. Ayrıca Erzincan'da Medine-i Münevvere'ye tahsis edilen vakıflar üzerinden de bölgeye kalıcı nitelikte katkı sağlandığı görülmektedir.

²³ Osmanlı Arşivi BOA, Dâhiliye Nezâreti - Mektubî Kalemî [DH.MKT], No. 2058, Gömlek No. 12/01. Belgenin transkripsiyonu: “Erzurum Vilâyeti Behiyyesine, Erzincan Sancağı Mutasarrıflığı Vekâletine, Haremeyn-i Şerifeyn ahâli-i kirâmî ikrâmîyesi olarak 14 Kanun-ı Evvel sene 1308 (26 Aralık 1892) tarihli tahrîrâtında gönderildiği beyân olunan bin yediyüz kuruş için Muhâsebe-i Nezâretçe tanzim kılınan makbûz senedi mezkûr mutasarrıflığa gönderilmek üzere leffen irsâl kılınmış olunmağla ol bâbda.”

²⁴ Osmanlı Arşivi BOA, Dâhiliye Nezâreti - Mektubî Kalemî [DH.MKT], No. 403, Gömlek No. 8/1. Belgenin transkripsiyonu: “Erzurum Vilâyeti Celîlesine, 5 Safer 1313 - 15 Temmuz 1311 (28 Temmuz 1895), Haremeyn-i Muhteremeyn ahâli-i kirâmî ikrâmîyesi olarak Erzincan Sancağı Mutasarrıflığından 13 Mayıs sene 1311 tarihli seksen sekiz numaralı tahrîrâtında gönderildiği beyân olunan sekiz yüz elli kuruş için muhasebe-i nezâretçe tanzim ve i'ta olunan makbuz senedi livâ-i mezkur mutasarrıflığına îsal olunmak üzere leffen irsal kılınmış olduğundan livâ-i mezkur mutasarrıflığı maaşının üç yüz on senesi aidatının dahi isrâsı babında.” (Orijinal belgedeki üstü çizili yerler metnin transkripsiyonunda da gösterilmiştir.)

²⁵ Buna Erzurum Vilâyetine hitaben yazılan aşağıdaki evrak örnek olarak verilebilir. “Erzurum Vilâyeti Celîlesine, 21 Rebiülâhîr 1307 - 3 Kanunuevvel 1305 - (15 Aralık 1889), Haremeyn-i muhteremeyn ahâli-i kirâmî ikrâmîyesi olarak bazı me'mûrîn-i mahalliye maaşlarından bi't-tevkîf 8 Teşrinievvvel sene 1305 târihli tahrîrât-ı aliyye-i asfâneleriyle gönderilen beş bin kırk üç kuruş bi'l vurûd îrâd-ı kayd olunduğu ve Erzincan Sancağının üçyüz dört ve beş senelerde aidâtı şimdi kayd-ı vurûd etmemiş olduğundan bir an evvel irsâli lüzûmunda mücib-i dâverilerine tebliği muhâsebe-i nezâretde ifade ve tanzim olunan makbûz senedi leffen firistâde kılınmış olmağla iktizâsında icrâsına himemi aliyye-i düstûrilerde derkâr buyurulmak bâbında.” Osmanlı Arşivi BOA, Dâhiliye Nezâreti - Mektubî Kalemî [DH.MKT], No. 1682, Gömlek No. 11/01.

²⁶ Osmanlı Arşivi BOA, Dâhiliye Nezâreti - Mektubî Kalemî [DH.MKT], No. 842, Gömlek No. 71/01.

²⁷ Odabaşı, Haremeyn İkramesi, 81.

2.2. Erzincan'daki Medine Vakıfları

Osmanlı Devleti devrinde Erzincan'dan Medine-i Münevvere'ye tahsis edilen vakıflar bulunmaktadır. Vakfedilen yapılardan ilki Çadırcı Şeyh Ahmed Hamamı'dır.²⁸ Bu yapının vakıf kaydı Muharrem 937/Ağustos 1530 tarihli Erzincan Vakıf Defteri'nde yer almaktadır.²⁹ Erzincan'ın 1514 tarihinde Osmanlı idaresine geçtiği dikkate alındığında, Erzincan'dan Medine-i Münevvere'ye vakıf tahsisinin daha ilk dönemlerden başladığı görülmektedir.

Defterde kayıt şu şekildedir:

“*Tetimme-i evkâf-ı kazâ-i Erzincan der-şehr*

*Vakf-ı ber vech-i Hazret-i Rasûl aleyhissalâtu ve's-selâm ber mücebi hücec-i şer'iyye*³⁰

Mukata'a-i Hamâm-ı Çadırcı Şeyh Ahmed der nefsi-i şehr mülk-i Cemâleddîn Çelebi veled-i Pîr Mehmed Sipâhi ber mücebi-i hüccet-i şer'iyye hâliyâ vakf-ı Ravzâ-i münevvere-i Hazreti Rasûl bi-rûh-i pâk-i o sallallahu 'aleyhi ve sellem.

Fî-sene 2100 (akçe).

Minhâ

Hisse-i

Cihet-i tevliyet

Ravza-i

fi yevm

Mübâreke

1,5 (akçe)

fi sene

fi sene

1560 (akçe).

540 (akçe).

*Mezkûr Cemâleddîn Çelebi zikr olan hamâmı Hazret-i Rasûl sallallahu 'aleyhi ve sellem in rûh-ı mutahharı için Ravzâ-i Münevvere'sinde sarf olunmak üzere vakf eyleyüb mahsûl-i mezbûreden ba'de'l-rakabe yevmi bir buçuk akçe cihet-i tevliyet ta'yîn idüb mâdâmki kendüsü kayd-ı hayatta ola tevliyet-i mezbûre elinde olub ba'de vefâtihî neslen ba'de neslin ve fer'an ba'de aslin evlâdı evlâdı evlâdı ellerinde olub şart-ı mezbûre üzere hüccet-i şer'iyye ibrâz idüb ber müceb-i hüccet-i şer'iyye-i mezbûre defter-i cedîd-i hakanîye sebt olundu.*³¹

Hicrî 1000 (1591-1592) tarihli ikinci vakıf kaydında, Çadırcı Şeyh Ahmed Hamamı'nın daha önceki defterde yer aldığı şekliyle yeniden kayda geçirildiği görülmektedir. Bu kayda göre, hamamın mülkiyeti yine Cemâleddîn Çelebi'ye aittir ve yapı, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mübarek ruhu için Medine-i Münevvere'de kullanılmak üzere vakfedilmiştir. Bu defa hamamın senelik geliri 3.000 akçe olarak hesaplanmış; bunun 540 akçesi tevliyet (vakıf yöneticiliği) cihetine, kalan 2.460 akçesi ise Ravza-i Münevvere'ye tahsis edilmiştir. Ayrıca vakfın tevliyet görevinin, Cemâleddîn Çelebi hayatta olduğu sürece kendisinde, vefatından sonra ise evladına kalacağı şartı yinelenmiştir.³²

²⁸ Haldun Özkan, “Eski Erzincan'da Çadırcı Hamamı”, *Prof. Dr. Abdüsselam Uluçam Armağanı* (Ankara: Uyum Ajans, 2008), 208.

²⁹ Osmanlı Arşivi BOA, *Tapu Tahrir Defterleri [TT]*, No. 199, 30. (Bu defter Erzurum Eyaleti dâhilindeki vakıf kayıtlarını içermektedir. Defterin ilk bölümünde Erzurum merkezi vakıf kayıtları bulunmaktadır. Bu bölümün giriş kısmındaki tarih kaydı 1 Rebiülevvel 947 / 6 Temmuz 1540'dır. Erzincan vakıf kayıtları ise defterin ikinci bölümünde ele alınmaktadır. Bu bölümün takdiminde (BOA, [TT], No. 199, 23-24.) ise tarih olarak Muharrem 937 / Ağustos 1530 yazılıdır.

³⁰ Bu başlık altında sayfada aynı hizada iki yer zikredilmektedir. İlki Çadırcı Hamamı'dır.

³¹ İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990), 153; BOA, [TT], No. 199, 30.

³² Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, *Kuyûd-ı Kadîme Arşivi [TKG.KK.TTd.]*, 68-120/40. (Defterin başında tarih olarak Hicri 1000 tarihi yazılıdır. İncelediğimiz Çadırcı Hamamı kaydında ayrıca bir tarih düşülmemiştir. Fakat Çadırcı Hamamından birkaç sayfa önce zikredilen başka bir vakıf kaydının tarihinde 997 senesi zikredilmektedir.

Bu kayıtlar, mahiyeti itibarıyla benzer olup iki hususta farklılık görülmektedir. Birinci husus; ilk olarak 937/1530 tarihli kayıta “*ber mücebi hücec-i şer’iyye*” ibaresiyle vakfın doğrudan şer’î hüccetlere dayandırıldığı görülmekte; bu tür bir temellendirmenin özellikle ilk vakıf tahsis kayıtlarında daha belirgin biçimde yer aldığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık H. 1000 (1591–1592) tarihli kayıta “*ber müceb-i defter-i atik*” ifadesiyle önceki defter kaydı esas alınarak yeniden tescile gidilmiştir. Farklılık arz eden ikinci husus ise vakfın yıllık gelir miktarındaki artıştır. İlk kayıta hamamın senelik geliri 2.100 akçe olarak hesap edilmiş, onun 540 akçesi vakfın yöneticilerine, 1.560 akçesi ise Medine-i Münevvere’ye tahsis edilmiştir. İkinci kayıta ise hamamın yıllık geliri 3.000 akçe olarak hesap edilmiş, onun 540 akçesi vakfın yöneticilerine, 2.460 akçesi ise Medine-i Münevvere’ye tahsis edilmiştir.³³

Çadırcı Hamamı’nın kitabesinde;

“*Buniye hâze’l hamam bi avnillahi’l vedûd*

Abduhu Şeyh Ahmed bin Mahmud Tarih Sene 955”³⁴ yazmaktadır. Bu mekânın yapım tarihi ile ilgili olarak 1530 tarihindeki vakıf kaydı ve kitabesi ortak olarak düşünüldüğünde, Çadırcı Hamamı’nın Erzincan’ın Osmanlı idaresine geçmesinden kısa bir süre sonra Medine-i Münevvere’ye vakfedildiği ve bir süre sonra da kitabesinin yazıldığı değerlendirilmektedir. Çadırcı Hamamı’nın Haremeyn evkâfından olmasıyla ilgili arşivlerde birçok kayıt bulunmaktadır.

Yukarıdaki 1530 tarihli belgede “Vakf-ı ber vech-i Hazret-i Rasûl aleyhissalâtu ve’s-selâm ber mücebi hücec-i şer’iyye” başlığı altında, 1591 tarihli belgede ise “Vakf-ı Ravza-ı Hazret-i Rasûl aleyhissalatu ve’s-selâm ber müceb-i defter-i atik” başlığı altında Çadırcı Hamamı’ndan başka bir yer daha zikredilmektedir.³⁵ Bu kayıtlardan 1530 yıllarında senelik

Bahsi geçen hamamın kaydının da bu tarihlerde yazıldığı değerlendirilmektedir.) Bu vakıf kaydı şu şekildedir:

“*Vakf-ı Ravzâ-ı Hazret-i Rasûl aleyhissalâtu ve’s-selâm ber müceb-i defter-i atik*

Mukata’â-i Hamâm-ı Çadırcı Şeyh Ahmed der nefsi-i şehri mülk-i Cemâleddîn Çelebi veled-i Pîr Mehmed Sipâhi ber müceb-i hüccet-i şer’iyye hâliyye vakf-ı ravzâ-i münevvere-i Hazreti Rasûl bi-rûh-i pâk-i o sallallahu ‘aleyhi ve sellem ber müceb-i defter-i atik.

Fî sene 3000 (akçe)

Minhâ Hisse-i Cihet-i tevliyet

Ravza-i Mübârek fi yevm (günlük) 1,5 (akçe)

fî sene fî sene

2.460 (akçe)540 (akçe).

Mezkûr Cemâleddîn Çelebi zikr olunan hamâmı Hazret-i Rasûl sallallahu ‘aleyhi ve sellem rûh-ı mutahhari için Ravza-i Münevvere’sinde sarfolunmak üzere vakfeyleyüb mahsûl-i mezbûreden ba’de’l-rakabe yevmi bir buçuk akçe cihet-i tevliyet ta’yîn idüb mâdâmkî kendüsü kayd-ı hayatta ola tevliyet-i mezbûre elinde olub ba’de vefâtihi neslen ba’de neslin ve fer’an ba’de aslin evlâdi evlâdi ellerinde olub sart-ı mezbûr defter-i atikte mukayyed olmağın hâliyye defter-i cedide dahî kayd olundu.” TKG.KK.TTd, 68-120/40, vr. 18a.

³³ Abdulkadir Gül ile Adem Başbüyük’ün yazdığı kitapta “fî sene 540” ibaresi tarih olarak değerlendirilerek, hamamın Osmanlı öncesinde (M. 1145) Medine vakfiyesi olduğu ifade edilmektedir. (Abdulkadir Gül - Adem Başbüyük, *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi (Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Erzincan Kazası)* (Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi, 2011), 126.) Fakat belgenin tamamı dikkate alındığında buradaki ifade ile “vakfın idarecilerinin senelik hissesinin 540 (akçe)” olduğunun kastedildiği görülmekte, hamamın Osmanlı öncesi Medine vakfiyesi olması hususunun bu ifade ile gerekçelendirilmesinin ise sehven yapıldığı anlaşılmaktadır.

³⁴ Ali Kemali, *Erzincan* (Resimli Ay Matbaası, 1932), 226; Funda Naldan, “Erzincan’da Osmanlı Dönemi Hamamları”, *BELLETERN* 83/297 (Ağustos 2019), 587. (Hicri 955 senesi, miladi 1548-49 yılına denk gelmektedir.)

³⁵ Bu kısmın transkripsiyonu şu şekildedir: “*Mukata’â-i dükkân-ı Varatzâde der nefsi-i şehri mezbûre. bâb fî sene-i kâmile. 400 (akçe).*” BOA, [TT], No. 199, vr. 30; TKG.KK.TTd, 68-120/40, vr. 18a; Kenan Ziya Taş, “Erzincan-Kemah Evkaf Defteri”, *Cumhuriyetin 100. Yılında Erzincan*, ed. Tahir Erdoğan Şahin (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2023), 21/21.

geliri 400 akçe olan bir dükkanın da Medine-i Münevvere'ye vakfedildiği anlaşılmaktadır. Dükkana dair ilk kayıta “ber mücebi hücec-i şer'iyye”, ikincisinde ise “ber müceb-i defter-i atîk” ibaresinin kullanılması, tıpkı hamam kaydında olduğu gibi, muhtemelen vakfın ilk tesisine ve ardından önceki tescilin yenilenerek kayda geçirilmesine işaret etmektedir. Buna karşılık dükkanın yıllık gelirinde kayıtlara yansıyan bir değişiklik görülmemektedir.

Erzincan'da Medine-i Münevvere'ye dair başka bir vakıf da *H. 1052 / M. 1642 tarihli Erzurum Eyâleti Mufassal Avârîzhâne Tahrîr Defteri*'nde mevcuttur.³⁶ Mahalle-i İslâmiye-i Eskişehir bölümünde “*Hânehâ-ı Zü'emâ ve Erbâb-ı Tımar Mahalle-i M.*” başlığı altında “*Hâne-i Halil veled-i İlyas Zaîm*” ifadesinin üzerinde “*vakf-ı Medine-i Münevvere şerrefehallahü*” yazmaktadır.³⁷ Yine aynı mahallenin “*Hânehâ-ı Fakîrân ve Pîrân ve Amelmandegân*”³⁸ başlığı altında “*Hâne-i Hacı Muhammed (Mehmed)*” ifadesinin üzerinde “*vakf-ı Medine-i Münevvere şerrefehallahü Te'âlâ*” yazılıdır.³⁹ Anlaşılan odur ki Erzincan'da Medine-i Münevvere'ye vakfedilen evler de bulunmaktadır.

Erzincan'da Haremeyn'e doğrudan vakfedilen zikrettiğimiz yerlerin dışında, “*neslen ba'de neslin ve fer'an ba'de fer'in*” ifadesiyle ve bir takım şartlarla Zürrî (Evlâtlık) olarak vakfedilen fakat neslin kesilmesi halinde Hz. Peygamber'e muhabbetten dolayı Medine-i Münevvereye tahsis edilmesi istenen yerler de bulunmaktadır.⁴⁰ Buna Hacı Hüseyin b. Emir Çelebi'nin vakfiyesi örnek verilebilir. 1576 Nisan (984 Muharrem) tarihli belgede Hacı Hüseyin Ağa, Silbıs'ta (Ekmekli Köyü) biri büyük olmak üzere iki bahçeyi ve Hah (Bahçeliköy) Köyü'nde yedi ayrı yeri; Regâib, Berat ve Kadir gecelerinde vâkıfın ruhu için helva dağıtılması ve Ramazan ayında Kur'an-ı Kerim okunması şartı ile vakfetmiştir. Vakfın yönetimini evladına, evladının evladına... olmak üzere nesline şart koşturmuştur. Neslinin kesilmesi halinde ise bu yerlerin Medine-i Münevvere'ye vakfedilmesini istemiştir.⁴¹

Ulaşılan arşiv belgeleri dışında Erzincan'ın Haremeyn'e katkı sağladığına işaret eden ve Erzincan'ın Medine-i Münevvere'ye vakıf olması hususunu dillendiren eserler de bulunmaktadır. 19. yy. da yaşamış Erzincan'lı mutasavvıf şair Fizâhî, *Kitâb-ı Fizâhî* adlı eserinde Cimin'in (Üzümlü) Medine vakfı olarak anıldığını dile getirmektedir. Kitapta geçen ifade şu şekildedir:

“*Erzurûm sancağı Erzincân'danuz
Şol karye-i Cimin gülşendenüz...*”

³⁶ Osmanlı Arşivi BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler [MAD.d.]*, No. 5152, 320, 322.

³⁷ BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler [MAD.d.]*, No. 5152, 320; Cemile Ebru Saygı, “7. Yüzyıl Ortalarına Doğru Erzincan Kazâsı”, *Cumhuriyetin 100. Yılında Erzincan* (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2023), 21/228.

³⁸ Fakir, yaşlı ve işsizlerin evleri anlamındadır.

³⁹ BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler [MAD.d.]*, No. 5152, 322; Saygı, “7. Yüzyıl Ortalarına Doğru Erzincan Kazâsı”, 21/230.

⁴⁰ Zürrî vakıflarda bu şartın, neslin kesilmesi ihtimaline karşı vakfın sürekliliğini temin etmeye yönelik bir tedbir olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

⁴¹ Kaya, *Osmanlı Devri Erzincan Vakfiyeleri*, 160-163. Ayrıca Erzincan'da bulunan Pir Kalem Hamamı ile ilgili kayıta da “*Der mahalle-i mezbûr hâliyâ der tasarruf-ı Yusuf ve Ahmed an evlâd-ı Pir Kalem zikr olunan hamam Pir Kalem nâm kimesne mukaddemâ kendü mâilya binâ edüb ve evlâdına ve evlâdı münkarız oldukda Medine'ye vakf edüp nice sene cibâyet oldukça kendü ve ba'del-memât evlâdı mutasarrıflar iken...*” Saygı, “7. Yüzyıl Ortalarına Doğru Erzincan Kazâsı”, 21/219. Buradaki “Medine” kelimesinden kastedilen Medine-i Münevvere mi yoksa Erzincan şehri mi olduğu hususu net olmadığından bu kayıt örnek olarak verilememiştir. Zaten belgenin devamında dava eden kişi, kendisinin Pir Kalem'in evladı olduğunu ifade etmekte ve tevliyeti talep etmektedir. BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler [MAD.d.]*, No. 5152, 304.

*Çün Medîne vakfıdır dirler Cimin
Hor bakanlar olalar zîr-ü zemîn"⁴²*

Tahir Erdoğan Şahin eserinde; Osmanlı döneminde Erzincan'ın tarımsal ve zirai üretim açısından bereketli memleketlerden olması sebebiyle Medine ve çevresinin hizmet giderlerinin karşılanmasında tercih edilen az sayıdaki şehirlerden biri olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Çadırcı Hamamı'nın Medine-i Münevvere'ye vakfedildiğini hatırlatmakta ve bu nedenle de Erzincan şehrinin kayıtlarda "Medinetü'l-Vakf" olarak zikredildiğini belirtmektedir.⁴³ Fakat bu bilgilere Çadırcı Hamamı'nın vakıf kaydı haricinde herhangi bir kaynak vermemektedir.

Ömer Özcan, canlı tanıklıklara dayanarak hazırladığı eserinde Erzincan ve Terzi Baba (ö. 1848) hakkında bilgi verirken Terzi Baba'nın "Kim ki Erzincan'a muhabbetle bakmaz ise onun işi rast gelmez. Neden diye sorulursa, Erzincan Medine Vakfı'dır" dediğini belirtmektedir.⁴⁴

Şahin'in dile getirdiği, Erzincan'ın Medine'nin hizmet giderlerinin karşılandığı şehirlerden biri olduğu yönündeki bilgiye ilişkin herhangi bir dipnot verilmediğinden, bu bilginin kaynağı doğrulanamamaktadır. Fizâhî ve Ömer Özcan'ın benzer ifadelerinin ise bilimsel açıdan kesinlik taşımadığı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, söz konusu rivayetler Erzincan'da bu anlayışın halk arasında sözlü olarak aktarıldığını ve toplum nezdinde önemsendiğini göstermektedir. Hatta bu tür anlatıların, Erzincanlıların Medine'ye vakıf olma arzusunu yansıttığı da söylenebilir.

Görülen odur ki; Erzincan'da Medine'ye vakfedilen birçok yer bulunmakta ve buradan Haremeyn'e belli bir miktar katkı sağlanmaktadır. Ayrıca buradan Erzincan'ın Medine vakfı olarak zikredilmesi hususunun sadece son döneme özgü olmadığı ve bu söylemin Osmanlı Devleti zamanına dayandığı da ifade edilebilir.

3. Haremeyn Evkâfı Muhasebe Kayıtları'nda Erzincan

Osmanlı Devleti'nde Haremeyn vakıflarından toplanan gelirler ile bunlardan görevlilere yapılan ödemeler ve mukaddes beldelere dağıtılan miktarlar "Muhâsebe-i Evkâf-ı Haremeyn"⁴⁵ defterlerinde kayıt altına alınmıştır. Bu defterlerde vakfın adı yazıldıktan sonra tahsis edildiği yer belirtilerek katkı sağladığı miktar belirtilmektedir.

Bu defterlerdeki vakıf kayıtlarının önemli bir kısmında husûsi bir yer zikredilmeyip "Haremeyn-i Şerîfeyn" ibaresiyle genel bir tahsis yapıldığı görülmektedir. Bunun dışında bazı vakıflarda ise bu tahsis sınırlandırılarak; "Mekke-i Mükerrreme", "Medine-i Münevvere" veya "Kudüs-i Şerîf" ibaresi yazmaktadır.

Muhasebe kayıtlarındaki hesaplamalardan evvela, harcama kalemi özel olarak belirtilen yerlerden alınan miktarın ilgili yere tahsis edildiği, sonrasında ise vakıf kaydında "Haremeyn-i Şerîfeyn" yazılı yerlerden toplanan miktarın orantısal olarak bu üç beldeye

⁴² Halil İbrahim Özdemir, *Sözlü ve Sosyal Tarihi ile Üzümlü (Cimin)* (Erzincan: Doğu Yayınları, 2014), 244-245; Tuğba Koca, *Kitâb-ı Fizâhî (İnceleme-Edisyon Kritikli Metin)* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 3.

⁴³ Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi* (Ankara: Berikan Yayıncılık, 2019), 1/47.

⁴⁴ Ömer Özcan, *Risale-i Nur Hizmetkârları Ağabeyler Anlatıyor* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2011), 5/261.

⁴⁵ Haremeyn kelimesinden maksat Mekke ve Medine şehirleri olmasına rağmen Osmanlı döneminde tutulan "Muhâsebe-i Evkâf-ı Haremeyn" defterlerinde Kudüs şehri de ele alınmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, *Defter-i Muhâsebe-i Evkâf-ı Haremeyn* (Yeniler Kitaplığı, 657-155-562891); Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, *Defter-i Muhâsebe-i Evkâf-ı Haremeyn* (Yeniler Kitaplığı, 657-153-562889).

pay edildiği anlaşılmaktadır.⁴⁶ Yani bu ibarenin bulunduğu vakıfların mukaddes üç beldeye de vakfiye oldukları söylenebilir.

İncelenen Haremeyn evkâfı muhasebe defterleri, Haremeyn vakıflarının büyük ölçüde İstanbul'da toplandığını; bunun yanı sıra Bursa, Edirne, Birgi (İzmir), Kastamonu, Ereğli (Konya), Balıkhisarı (Ankara), Gelingiras (Amasya), Kıbrıs ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunduğu göstermektedir.⁴⁷ Bu defterlerde Erzincan'dan tahsil edilen her hangi bir kayda rastlanmamaktadır. Fakat Gelingiras'tan bahsederken “*an mahsul-ü evkâf-ı Haremeyn-i Şerîfeyn der Karye-i Gelingiras tâbi-i Amasya ve Zile ve Tokat ve Kayseriye ve Vilâyet-i Erzurum Sene 1129 (1717) 'an vâcib kuruş aded 2.050' ibaresi geçmektedir.*⁴⁸ 1002 tarihli başka bir kayıta; “*an mahsûl-ü evkâf-ı Gelingiras tabi-i Amasya ma' evkâf-ı Zile ve Tokat ve Kayseriye ve Sivas ve Artukabad (Tokat'ın Artova ilçesi) tabi-i vilâyet-i Rum 'an evkâf-ı Haremeyn-i Şerîfeyn 'an zamân-ı Mahmud Bey 'an bevvâbân-ı dergâh-ı âli mütevellî evkâf-ı mezbûrîn ber vech-i emânet 'an yed-i mütevellî-i mezbûr. 'An vacib-i sene 1002 859.639 (akçe). Amasya ve Rum'da Gelingiras ve Zile dimekle ma'rûf vakıflar Haremeyn-i Muhteremeyn evkâfından olub dergâh-ı âli bevvâblarından Mahmud nâm kimesneye ber vech-i emânet mütevellî olmak üzere zabt etdirilmişdir. Ve hala tahsil olunan sekiz yüz elli dokuz bin altı yüz otuz dokuz akçe isnâ ve elf (1002) senesi mahsûlünden tahsil olunmuşdur.*”⁴⁹ ibaresi geçmektedir. Diğer defterlerde de benzer ifadeler bulunmaktadır.

Erzincan'ın Osmanlı son dönemine kadar Erzurum'a tâbi olduğu dikkate alındığında, Erzincan'ın da Haremeyn evkâfı yönüyle Gelingiras'a bağlı olduğu ve bu vesileyle surreye katkı sunduğu değerlendirilmektedir. Bu husus Erzincan'daki Çadircı Hamamı ile ilgili yazışmalarda açık bir şekilde dile getirilmektedir.⁵⁰

⁴⁶ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, *Defter-i Muhâsebe-i Evkâf-ı Haremeyn*, Yeniler Kitaplığı, 657-153-562889; 657-155-562891. (Her iki defterde de Kudüs-i Şerif için belirtilen vakif gelirleri ayrı ayrı toplanmıştır. Ancak defterlerin sonunda Kudüs'e tahsis edilen toplam miktarın hesaplanandan daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, Haremeyn vakıflarından Kudüs'e de belirli bir payın aktarılmış olabileceğine işaret etmektedir.) Bu dağılıma örnek olarak Hicri 1133 (1721) tarihli muhasebe defteri verilebilir. Burada Haremeyn için toplanan miktarın 62.048 sikke-i filori (altın) olduğu; bunun 652 sikkesinin masraflar için düşüldüğü ve kalan 61.396 sikkesinin ise Haremeyn-i Şerîfeyn'e tahsis edildiği görülmektedir. Bu paranın da 17.688 sikkesi Mekke-i Mükerrreme fukarasına, 41.228 sikkesi Medine-i Münevvere fukarasına ve 2.480 sikkesi ise Kudüs-i Şerif fukarasına paylaştırılmıştır. Bu dağılım yüzdeler olarak yaklaşık %29 Mekke-i Mükerrreme'ye, %67 Medine-i Münevvere'ye ve %4 Kudüs-i Şerif'e denk düşmektedir. (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Haremeyn Vakfı Muhâsebe Defteri (Emanet Hazinesi, 297.543-3092-557378)). Medine'ye ayrılan payın nispeten yüksek oluşu, başka muhasebe kayıtlarında da benzer bir şekilde görülmektedir. Bakınız; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Yeniler Kitaplığı, 657-153-562889; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Yeniler Kitaplığı, 657-155-562891; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Haremeyn Vakfı Muhâsebe Defteri (Emanet Hazinesi, 297.543-3091-557377).

⁴⁷ Osmanlı Arşivi BOA, *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti - Surre Defteri [EV.HMK.SR.d]*, No. 794; *Defter-i Muhâsebe-i Evkâf-ı Haremeyn* (Yeniler Kitaplığı, 657-155-562891); *Haremeyn Vakfı Muhâsebe Defteri* (Emanet Hazinesi, 297.543-3092-557378); *Defter-i Muhâsebe-i Evkâf-ı Haremeyn* (Yeniler Kitaplığı, 657-153-562889).

⁴⁸ BOA, [EV.HMK.SR], No. 794, vr. 11b.

⁴⁹ Alpay Bizirlik, “Hicri 1003 (1595) Tarihli Defterin Işığında Bazı Osmanlı Vilâyetlerindeki Haremeyn Vakıfları”, *Osmanlı Araştırmaları* 20 (2000), 66; Osmanlı Arşivi BOA, *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti - Haremeyn Muhasebeciliği Defteri [EV.HMH.d]*, No. 641, vr. 12b.

⁵⁰ Darüssaade Ağası Hacı Ali Ağa'nın 1108 (1696) tarihli belgede; “*Der-i Devlet-mekîne arz-ı bende-i kemîne budur ki; Gelingirada vaki' Haremeyni-ş-Şerîfeyn evkâfı mülhakâtından Erzincan'da vâki' merhum Çadircı Beyi hamamına beher sene vakf-ı şerîfi için dört bin akçe icâre vermesi şartıyla...*” (Osmanlı Arşivi BOA, *İrade - Evkaf [İE.EV]*, No. 33, Gömlek No. 3836/1.) ifadeleri geçmektedir. 1172 (1758) tarihli arşiv kaydında da; “*Der-i Devlet-mekîne arz-ı bende-i kemîne budur ki; Gelingirada vaki' senede dört bin sekiz yüz akçe icâresi taraf-ı vakfa verilme şartıyla Erzincan'da vaki' Çadircı Hacı Ali Bey Hamamı İsmail ve Mehmed ve Osman evladına Abdurrahman'ın berât-ı âli şân ile borça iştirak uhdelinde*

Erzincan'ın Haremeyn evkâfı yönüyle Gelingiras'a bağlı olduğunu gösteren örneklerden biri de 998 (1590) tarihli evraktır; bu belgede Kayseriye, Erzurum ve Erzincan'da bulunup Haremeyn'e vakfedilen arazi ve mezzaraların bir kısmının meşrûtu üzere vakfa zabt olunmayıp vakif şartnamesi hilâfında kullanıldığı tespit edildiği ifade edilmektedir. Tokad kadısına hitaben yazılan bu yazıda; ilgili yerlerin kadılarından Haremeyn-i Şerîfeyn evkâfını eski defter ve vakıfnamelerden tespit ederek, bu vakıf kayıtlarını itiraz edilemeyecek bir şekilde tashîh ve tahrîr etmeleri istenmiştir.⁵¹

Bu evraklardan; Erzincan'ın Haremeyn evkâfı hususunda Gelingiras'a bağlı olduğu, Çadircı Hamamı'ndan yıllık olarak alınan gelirin Haremeyn için tahsis edildiği görülmektedir. Tokat kadısına gönderilen evraka istinaden de; Erzincan'ın da dâhil olduğu birkaç şehirde birçok Haremeyn evkâfının bulunduğu ve bunların bir kısmının maksadı dışında kullanıldığı söylenebilir. Fakat ne yazık ki bu şehirlerdeki Haremeyn evkâfının listesinin bulunduğu cevabî yazıya erişilememiştir.

Amasya'nın kuzeybatısında yer alan Gelingiras, 16. yüzyılda nahiye, 17. yüzyılda ise kaza olarak kaydedilmiştir. Adını Amasya valisi İzzeddin Mehmed Pervane'nin (ö. 1300) eşi Giras Hatun'dan almaktadır. Giras Hatun evlendiğinde kendisine burada bir çiftlik verilmiş, ona nispetle Gelingiras adıyla anılmıştır. Kendisine bağlı çok sayıda köyün bulunduğu idari yapının merkezi olan Gelingiras Köyü, günümüzde Karşıyaka (Çatalkaya) olarak isimlendirilmiştir. Şuan bu köy Merzifon ilçesi sınırlarındadır. 1520 ve 1576 tarihli tahrirlerde Gelingiras Nahiyesinin gelirlerinin tamamının Haremeyn Vakıflarına kaydedildiği ve çevresindeki birçok yerleşim yerinin de vakıf olarak Haremeyn'e tahsis edildiği görülmektedir.⁵² Bünyesinde, bölgedeki diğer merkezlere oranla daha fazla Haremeyn evkâfı bulunması sebebiyle, çevredeki vakıfların idari bakımdan bu merkeze bağlandığı değerlendirilmektedir.

Gelingiras, Haremeyn evkâfı yönünden bölge müdürlüklerine benzemektedir. Amasya, Erzincan, Erzurum, Tokat , ve Sivas'taki Haremeyn evkâfı gelirleri burada toplanmakta ve masraflar (vakfın hizmetinde bulunanların alacakları, onarım giderleri vb.) düşüldükten sonra hesaplanan tutar İstanbul'a toplu bir şekilde gönderilmektedir.⁵³ Gelingiras Evkâf-ı

iken mezbûrûndan süliis hissisi mahlûl olmağla mahlûletden müşterekleri ve karındaşları merhûmân Mehmed ve Osman'a tevcihi babında mütevellisi Hacı Mehmed kulların inhâ itmekle vech-i meşrûh üzere... merkûmân bendelerine tevcih ve inâyet buyurulub şurûtuyla yedlerine berat-ı şerif-i âlişân verilmek ricasına der-i devlet-i midâda arz-ı irsali bâkî emr-ü ferman der-i 'adlindir." (Osmanlı Arşivi BOA, Cevdet Belediye [C.BLD], No. 55, Gömlek No. 2728/1.) ifadesi bulunmaktadır. 1207 (1793) tarihli Çadircı Bey Hamamının kirasını vermede aksaklıkların giderilmesi hususunda yazılan belgede de; "... Gelingiras'da vâkî Haremeyn-i Şerîfeyn evkâfından Medine-i Erzincan'da kâin Çadircı Hacı Bey Hamamı dimekle ma'ruf hamamı dört bin sekiz yüz akçe icâresi verüb ve tamir ve termîni eylemek..." (Osmanlı Arşivi BOA, Ali Emîrî - III. Selim [AE.SSLM.III], No. 111, Gömlek No. 6758/1.) ibaresi geçmektedir.

⁵¹ Osmanlı Arşivi BOA, *Dîvân-ı Hümâyûn - Mühimme Defteri* [DVNSMHH.d], No. 66, Gömlek No. 441; Osmanlı Arşivi BOA, *Dîvân-ı Hümâyûn - Mühimme Defteri* [DVNSMHH.d], No. 67, Gömlek No. 460; Osmanlı Arşivi BOA, *Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti - Mektûbî Kalemî* [EV.MKT], No. 2995, Gömlek No. 50; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *VGM Defteri* [VGM], Defter No. 807/113.

⁵² Hüseyin Hüsameddîn Yasar Abdîzâde, *Amasya Tarihi*, ed. Songül Keçeci Kurt vd. (Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2022), 1/207; Mehmet Nuri Çetin, *Temettuat Defterlerine Göre Gelingiras Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 31-32; Adnan Gürbüz, *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993), 82; Adnan Gürbüz, "1576 Tarihli Defter-i Evkâf-ı Rûm'a Göre Amasya Sancağı'ndan Haremeyn'e Yapılan Vakıflar", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 5/1 (1990), 257-262.

⁵³ Osmanlı Arşivi BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Evrak* [TS.MA.E], No. 155, Gömlek No. 47; Osmanlı Arşivi BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Defterler* [TS.MA.d], No. 4507, Gömlek No. 1.

Haremeyn Muhasebe Defterlerinde, Erzincan'dan Haremeyn'e gönderilen para meblağının farklı tarihlerdeki muhasebe kayıtlarını bulmak mümkündür.⁵⁴

1587 tarihinde Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfı Muhasebe Defteri'nde, Erzincan'dan 5.500 akçe tahsil edilmiştir.⁵⁵ Burada Çadircı Hamamı'ndan elde edilen gelir, 3.000 akçe ile hamam geliri olarak ifade edilmektedir. Ayrıca hamam dışında Erzincan'dan bahçe geliri olarak da 2500 akçe tahsil edildiği görülmektedir. Anlaşılan odur ki; araştırmamız esnasında nerede olduğunu tam olarak tespit edemesek de Erzincan'da Haremeyn'e vakfedilen zirai alanlar da bulunmaktadır.

Çalışmamızda Erzincan'daki Haremeyn vakıfları kapsamında incelenen yerlerin tamamında tahsisin “Medine-i Münevvere”ye olduğu görülmektedir. Fakat Gelingiras bölgesinde Medine-i Münevvere'ye tahsis edilen vakıflar olduğu gibi Mekke-i Mükerrime için kurulan vakıflar da bulunmaktadır.⁵⁶ Gelingiras'ta farklı beldelere tahsisli vakıflar bulunduğundan, buradan İstanbul'a sevk edilen gelirler “Haremeyn-i Şerîfeyn” ibaresiyle gönderilmektedir.⁵⁷ Daha önce ifade edildiği gibi; Haremeyn-i Şerîfeyn'e tahsis edilen miktarlar orantısız olarak Mekke, Medine ve Kudüs fakirlerine pay edilmektedir. Dolayısıyla her ne kadar Erzincan'daki vakıfların vakfiyelerinde, gelirin sadece Medine-i Münevvere için tahsisi ifade edilse de buralardan gelen meblağın zikredilen üç mukaddes şehirden her birine az miktar da olsa ulaştırıldığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde Haremeyn'e yönelik yardımlar surre alayları, Haremeyn'e tahsisli vakıflar ve XIX. yüzyılda yürürlüğe konan *Haremeyn İkramiyeleri* aracılığıyla kurumsallaşmıştır. Bu genel çerçeve içinde Erzincan'ın katkıları özellikle Medine'ye tahsis edilen vakıflar ve *Haremeyn İkramiyeleri* vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Bu bulgu, taşra şehirlerinin yalnızca yardım gönderen pasif birer “çevre” değil, merkezî Haremeyn vakıf sistemini besleyen ve sürdüren halkalar olduğunu göstermektedir.

Erzincan'ın Haremeyn'e yaptığı hediye ve yardımları, zikredilen her iki cihetten de ele almak mümkündür. Erzincan kalıcı olarak 1514 senesinde Osmanlı hâkimiyetine girmiş, Osmanlı idaresine geçmesinden kısa bir zaman sonra (1530) ise burada Medine-i Münevvere'ye bir hamam (Çadircı Hamam) ve bir dükkan vakfedilmiştir. Sonrasında

⁵⁴ Osmanlı Arşivi BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Defterler [TS.MA.d]*, No. 3646, Gömlek No. 47, vr. 5a; Osmanlı Arşivi BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Defterler [TS.MA.d]*, No. 3646, Gömlek No. 52, vr. 5a; Osmanlı Arşivi BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Defterler [TS.MA.d]*, No. 3646, Gömlek No. 53, vr. 2b; Osmanlı Arşivi BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Defterler [TS.MA.d]*, No. 3646, Gömlek No. 54, vr. 2a; BOA, *[TS.MA.d]*, No. 4507, Gömlek No. 1, vr. 3b; Osmanlı Arşivi BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Defterler [TS.MA.d]*, No. 3823, Gömlek No. 1, vr. 3b; Osmanlı Arşivi BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Defterler [TS.MA.d]*, No. 1661, Gömlek No. 1, vr. 5b.

⁵⁵ Osmanlı Arşivi BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Defterler [TS.MA.d]*, No. 1732. Belgenin transkripsiyonu şu şekildedir: “Mahsûl-u Cibâyeti-i Erzurum ve Erzincan fî sene 995 (1587) 23.960 (akçe)

'an Cibâyeti Erzincan	'an Cibâyeti Erzurum
5.500	18.460
'an mahsûlu Hamam	'an mahsûlu Bağçe
3.000	2.500”

⁵⁶ Gürbüz, “1576 Tarihli Defter-i Evkâf-ı Rûm'a Göre Amasya Sancağı'ndan Haremeyn'e Yapılan Vakıflar”, 257-258; Gürbüz, *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, 82.

⁵⁷ Osmanlı Arşivi BOA, *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti - Surre Defteri [EV.HMK.SR.d]*, No. 3868, vr. 9b; No. 130, vr. 10b; No. 4166, vr. 11b; No. 3895, vr. 10b; No. 794, vr. 11b; No. 86, vr. 11b.

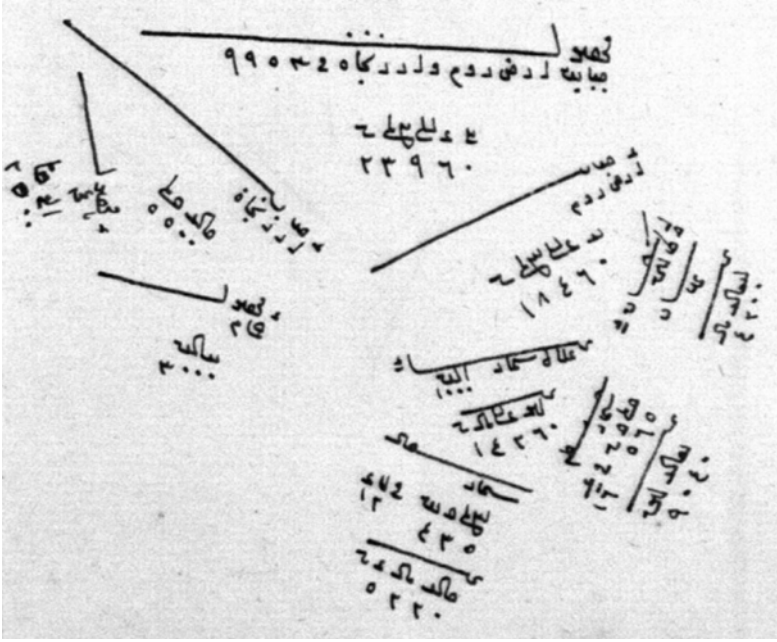
Mahalle-i İslâmiye-i Eskişehir'de iki hane ve çeşitli zirai arazilerin de Medine-i Münevvere'ye vakfedildiği görülmektedir. Erzincan'da kimi zaman da Zürrî (Evlatlık) olarak vakfedilen yerlerin, neslinin kesilmesi halinde Medine-i Münevvere'ye vakfedilmesi istenmiştir. Ayrıca Erzincan'dan Haremeyn ikramiyeleri kapsamında düzenli bir şekilde merkezi idareye belirli bir miktar para gönderilmiştir.

Depremler sonucu şehir yerleşiminin değişmesi ve adı geçen mahallelerin ortadan kalkması; ayrıca ulaşılan belgelerde ayrıntılı konum bilgilerinin yer almaması nedeniyle, Erzincan'da Çadircı Hamamı dışında Haremeyn vakıflarına dâhil olan ev, dükkan ve zirai arazilerin kesin konumları tam olarak belirlenememiştir.

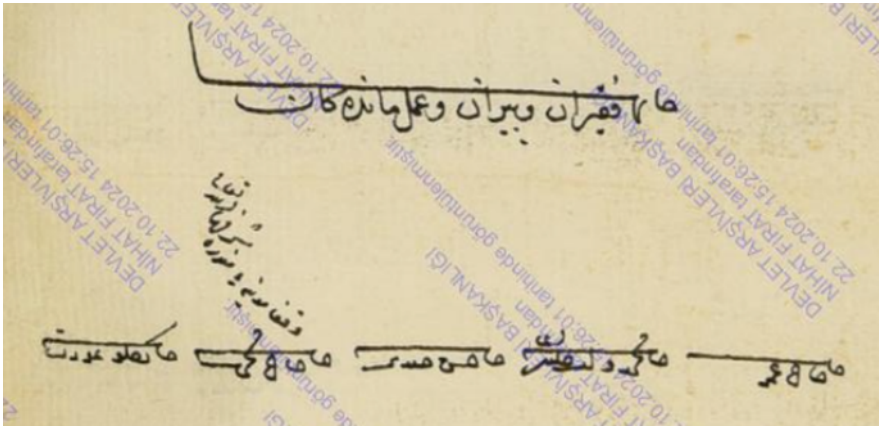
İstanbul'da tutulan Haremeyn evkâfı muhasebe kayıtlarında Erzincan ismi yer almamaktadır. Erzincan'ın Haremeyn evkâfı yönüyle Gelingiras'a tabi olduğu, özellikle Çadircı Hamamı özelinde yapılan yazışmalardan ve Gelingiras Haremeyn Muhasebesi kayıtlarından anlaşılmaktadır. Erzincan'dan toplanan gelirler Gelingiras'a gönderilmiş; oradan da "Haremeyn-i Şerîfeyn" ibaresiyle İstanbul'a aktarılmıştır.

Erzincan'da Medine-i Münevvere'ye tahsis edilen vakıfların bulunması ve buralardan elde edilen gelirlerin düzenli olarak surre alayları vasıtasıyla Haremeyn'e gönderilmesi, Erzincan'ın Medine'ye vakif olması söylemini destekler mahiyettedir. Bununla birlikte, Erzincan'dan Haremeyn'e yönelen bu vakıf gelirleri ve sözlü rivayetler, Erzincan ile Haremeyn arasında güçlü bir bağa işaret etmekle birlikte, şehrin bütünüyle "Medine vakfı" olduğunu tek başına ispatlamak için yeterli görülmemektedir. İleride ortaya çıkarılacak yeni belgelerle, söz konusu ilişkinin mahiyeti hakkında daha net hükümler tesis etmek mümkün olabilecektir. Çalışmamızın bu konudaki yapılabilecek çalışmalara başlangıç olmasını umuyoruz.

Son olarak, Erzincan örneği günümüz açısından da bazı imkânlarla işaret etmektedir. Özellikle son iki asırda dünyadaki ırkçılık düşüncesi neticesinde İslâm dünyasında da ayrışmalar meydana gelmiştir. Müslümanlar arasında kaynaşmanın sağlanması ve İslâm kardeşliğinin tesisi için (temsili olarak değerlendirilebilecek miktarlarda olsa dahi) surre geleneğinin yeniden canlandırılması faydalı olacaktır. Erzincan'ın Osmanlı idaresine geçişiyle Medine-i Münevvere'ye vakfedilen ve yakın zamanda restore edilerek halen restoran olarak faaliyet gösteren Çadircı Hamamı'nın "Vâkıfın şartı Şâri'in nassı gibidir" kaidesi gereği aslı vazifesine döndürülerek yıllık gelirinin tekrar Medine-i Münevvere'ye tahsis edilmesi bu konuda öncü bir rol oynayabilir. Gelirin ilgili yerlere ulaştırılması işi de Diyanet İşleri Başkanlığı, Haremeyn Faaliyetleri kapsamında yapılabilir. Böylece hem Osmanlı döneminde oluşan bu gönül bağı devam edecek hem de Erzincan, Haremeyn faaliyetlerine bir mekân tahsis etmesiyle diğer şehirlere örnek olacaktır.

Evkâf-ı Haremeyn kapsamında Erzincan'dan tahsil edilen 5.500 akçenin arşiv belgesi.
(BOA-TS.MA.d.1732)

Hanenin Medine-i Münevvere'ye vakfedildiği ile ilgili arşiv belgesi (BOA, MAD.d.5152, 322)

Kaynakça | References

- Abdîzâde, Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar. *Amasya Tarihi*. ed. Songül Keçeci Kurt vd. Amasya: Amasya Belediyesi, 2022.
- Arsebük, Ahmet Esat. *Medeni Hukuk, Başlangıç ve Şahsın Hukuku I*. İstanbul: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1938.
- Aşık Paşazade. *Tevârih-i Âl-i Osman*. İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1332.
- Atalar, Münir. *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Bayartan, Mehmet. "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* X/1 (Aralık 2008), 157-175.
- Bizbirlik, Alpay. "Hicri 1003 (1595) Tarihli Defterin Işığında Bazı Osmanlı Vilâyetlerindeki Haremeyn Vakıfları". *Osmanlı Araştırmaları* 20 (2000), 37-72.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emîrî - III. Selim [AE.SSLM.III]*. No. 111, Gömlek No. 6758/1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Belediye [C.BLD]*. No. 55, Gömlek No. 2728/1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezâreti - Mektubî Kalemi [DH.MKT]*. No. 1760, Gömlek No. 18/01.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezâreti - Mektubî Kalemi [DH.MKT]*. No. 2058, Gömlek No. 12/01.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezâreti - Mektubî Kalemi [DH.MKT]*. No. 403, Gömlek No. 8/1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezâreti - Mektubî Kalemi [DH.MKT]*. No. 1682, Gömlek No. 11/01.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezâreti - Mektubî Kalemi [DH.MKT]*. No. 842, Gömlek No. 71/01.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dîvân-ı Hümayûn - Mühimme Defteri [DVNSMHM.d]*. No. 66, Gömlek No. 441.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dîvân-ı Hümayûn - Mühimme Defteri [DVNSMHM.d]*. No. 67, Gömlek No. 460.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti - Haremeyn Muhasebeciliği Defteri [EV.HMH.d]*. No. 641.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti - Mektubî Kalemi [EV.MKT]*. No. 2995, Gömlek No. 50.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti - Surre Defteri [EV.HMK.SR.d]*. No. 130.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti - Surre Defteri [EV.HMK.SR.d]*. No. 794.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti - Surre Defteri [EV.HMK.SR.d]*. No. 3868.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti - Surre Defteri [EV.HMK.SR.d]*. No. 3895.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti - Surre Defteri [EV.HMK.SR.d]*. No. 4166.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti - Surre Defteri [EV.HMK.SR.d]*. No. 86.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade - Evkaf [İE.EV]*. No. 33, Gömlek No. 3836/1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Maliye Nezâreti Defterleri [ML.MSF.d-]*. No. 18415, Gömlek No. 2.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Maliyeden Müdevver Defterler [MAD.d-]*. No. 5152.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Vâlâ Mazbataları [MV.]*. No. 200, Gömlek No. 28.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Tapu Tahrir Defterleri [TT]*. No. 199.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Defterler [TS.MA.d]*. No. 1661, Gömlek No. 1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Defterler [TS.MA.d]*. No. 3646, Gömlek No. 47.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Defterler [TS.MA.d]*. No. 3646, Gömlek No. 52.

- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Defterler [TS.MA.d]*. No. 3646, Gömlek No. 53.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Defterler [TS.MA.d]*. No. 3646, Gömlek No. 54.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Defterler [TS.MA.d]*. No. 3823, Gömlek No. 1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Defterler [TS.MA.d]*. No. 4507, Gömlek No. 1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Defterler [TS.MA.d]*. No. 1732.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Evrak [TS.MA.E]*. No. 155, Gömlek No. 47.
- Buzpınar, Şit Tufan. "Surre". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 36/567-569. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.
- Buzpınar, Şit Tufan - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Haremeyn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/153-157. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997.
- Çetin, Mehmet Nuri. *Temettuat Defterlerine Göre Gelingiras Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2006.
- Eyüp Sabri Paşa. *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke*. ed. Göker İnan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2018.
- Gül, Abdulkadir - Başbüyük, Adem. *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Erzincan Kazası)*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi, 2011.
- Güler, Mustafa. *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. Yüzyıllar)*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2., 2011.
- Günalan, Rıfat. "Selçuklu'dan Günümüze Erzincan Vakıfları". *Erzincan Tarihi*. 3/155-169. Erzincan: Erzincan Valiliği, 2020.
- Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/475-479. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012.
- Gürbüz, Adnan. "1576 Tarihli Defter-i Evkâf-ı Rûm'a Göre Amasya Sancağı'ndan Haremeyn'e Yapılan Vakıflar". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 5/1 (1990), 253-262.
- Gürbüz, Adnan. *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.
- Kaya, Erol. *Osmanlı Devri Erzincan Vakfiyeleri*. Erzincan: Erzincan Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Kazıcı, Ziya. *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1999.
- Kemali, Ali. *Erzincan*. Resimli Ay Matbaası, 1932.
- Kılıç, Ümit - Gül, Abdulkadir. "Osmanlı Devri Erzincan Vakıflarına Genel Bir Bakış". *History Studies (International Journal of History Academic Journal)* 3/1 (2011), 165-182. http://dx.doi.org/10.9737/hist_297
- Koca, Tuğba. *Kitâb-ı Fizâhî (İnceleme-Edisyon Kritikli Metin)*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Lütfi Efendi, Ahmed. *Tarih-i Lütfi*. ed. Abdurrahman Şeref. İstanbul: Sabah Matbaası, 1328.
- Miroğlu, İsmet. *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990.
- Naldan, Funda. "Erzincan'da Osmanlı Dönemi Hamamları". *BELLETEREN* 83/297 (Ağustos 2019), 585-604. <https://doi.org/10.37879/belleten.2019.585>

- Naldan, Funda. *Hurufat Defterlerine Göre Erzincan Merkez Kazası ve Köylerindeki Vakıf Eserler*. Erzincan: Gece Kitaplığı, 2020.
- Neşrî, Mehmed. *Kitâb-ı Cihânnümâ*. ed. Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957.
- Odabaşı, Yasin. *Osmanlı Devletinde Haremeyn İkramiyeleri*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Özcan, Ömer. *Risale-i Nur Hizmetkârları Ağabeyler Anlatıyor*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2011.
- Özdemir, Halil İbrahim. *Sözlü ve Sosyal Tarihi ile Üzümlü (Cimin)*. Erzincan: Doğu Yayınları, 2014.
- Özkan, Haldun. “Eski Erzincan’da Çadırcı Hamamı”. *Prof. Dr. Abdüsselam Uluçam Armağanı*. Ankara: Uyum Ajans, Van Çevre ve Kültür Derneği., 2008.
- Öztürk, Nazif. “Evkâf-ı Hümâyün Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nâzırların Hal Tercümelere (II)”. *Vakıflar Dergisi* 16 (1982).
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- Saygı, Cemile Ebru. “7. Yüzyıl Ortalarına Doğru Erzincan Kazâsı”. *Cumhuriyetin 100. Yılında Erzincan*. C. 21. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2023.
- Şahin, Enver. *Evkâf Berat Fonu Örneğinde Erzincan Vakıfları*. Erzincan: Terzibaba Derneği, 2021.
- Şahin, Tahir Erdoğan. *Erzincan Tarihi*. 5 Cilt. Ankara: Berikan Yayıncılık, 2019.
- Talan, Malik. *Erzincan Şer’iye Sicillerinde Vakıflar*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü. *Kuyûd-ı Kadîme Arşivi [TKG.KK.TTd.]*. 68-120/40.
- Taş, Kenan Ziya. “Erzincan-Kemah Evkaf Defteri”. *Cumhuriyetin 100. Yılında Erzincan*. ed. Tahir Erdoğan Şahin. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2023.
- Taş, Yasin. “Erzincan Vakfiyeleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar -II*. ed. Hasan Selim Kiroğlu. 3/295-314. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- Taş, Yasin. “Hurufat Defterlerine Göre Erzincan Kazasında Vakıf Hizmetleri”. 1327-1346. Erzincan: Erzincan Valiliği, 2019.
- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi. *Defter-i Muhâsebe-i Evkâf-ı Haremeyn [Yeniler Kitaplığı, 657-153-562889]*. Yeniler Kitaplığı, 657-153-562889.
- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi. *Defter-i Muhâsebe-i Evkâf-ı Haremeyn [Yeniler Kitaplığı, 657-155-562891]*. Yeniler Kitaplığı, 657-155-562891.
- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi. *Haremeyn Vakfı Muhâsebe Defteri [Emanet Hazinesi, 297.543-3091-557377]*. Emanet Hazinesi, 297.543-3091-557377.
- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi. *Haremeyn Vakfı Muhâsebe Defteri [Emanet Hazinesi, 297.543-3092-557378]*. Emanet Hazinesi, 297.543-3091-557377.
- Uzunçarşılı, İsmail. “Hacı İvaz Paşa’ya Dair”. *Tarih Dergisi* 10/14 (istanbul 1959), 25-49.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defteri [VGM]*. Defter No. 807/113.